

DISCIPLINA I KONTROLA U ŠKOLAMA PREMA MICHELU FOUCAULTU

Samedin KADIĆ

Uvod

Iako njegov opus obuhvata različite teme, kao što su ludilo i politika, ili humanističke znanosti i seksualnost, ime Michela Foucaulta ipak se najčešće vezuje uz pojmove discipline i socijalne kontrole, gdje je, možda najeklatantnije, došla do izražaja njegova lucidnost u razotkrivanju licemjernog pakta između znanja i moći.¹

Foucault je, sa gotovo bolnim rezultatima, do kraja izveo Baconovu maksimu *scientia potestas est*, pokazujući drugu stranu ove paradigme: to da je znanje moć, ne znači da znanje

1 Djelo Michela Foucaulta ima status paradigme kad je posrijedi problem socijalne kontrole u modernim društvima. *Nakon Foucaultovog modela, često pogrešno shvatanog i bez osjećaja za stvarnost, studije o socijalnoj kontroli nisu napredovale mnogo.* (Michalis Lianos, *Social Control after Foucault*, in *Surveillance and Society* 1 (3): 412-430; na internetu dostupno kao <http://www.surveillance-and-society.org>.) Situacija se promijenila u odnosu na period u kome Foucault piše svoje radove i realnost zahtijeva nove teoretske odgovore. Je li moguće pronaći novu paradigmu za izučavanja postmoderne kontrole, pita se Lianos. Ta paradigma je neophodna, ali ona ipak izostaje.

oslobađa, već služi pokoravanju. Kako kaže sam Foucault na predavanjima o biopolitici, lajtmotiv svih njegovih opservacija povodom ludila, bolesti, delikvencije, seksualnosti i politike jest opis formiranja dispozitiva znanje-moć.² Foucault moderno doba uvijek tumači i kritizira kroz znanje: svi utemeljujući činovi, svi režimi istine, institucije moći i kulturni totaliteti određeni su znanjem, koje je i jedini subjektov put da spozna istinu.³

Upravo u djelu *Nadzirati i kažnjavati: nastanak zatvora*, na čiji tekst ću se uglavnom pozivati u ovom radu, Foucault pokazuje kako je znanje uvijek u službi moći.⁴ Ono što defini-

2 Mišel Fuko, *Rađanje biopolitike: predavanja na Kolež de Fransu 1978.-1979.*, Svetovi, Novi Sad, 2005., str. 37

3 *Mislim da moderno doba istorije istine počinje od trenutka kada je samo i jedino saznanje ono što omogućava približavanje istini.* (Mišel Fuko, *Heremeneutika subjekta: Predavanja na Kolež de Fransu 1981.-1982.*, Svetovi, Novi Sad, 2003., str. 32)

4 Jedna od najuspjelijih razrada Foucaultove teze o znanju kao ortaku vlasti i sredstvu za dominaciju jest popularni *Orijentalizam* Edwarda W. Saida. Njegova teza glasi: Orijentalizam je diskurs koji služi za ovladavanje Orijentom. Prema riječima samog

ra modernu jest znanje, a ono je u neraskidivoj vezi sa moći i njenim tehnologijama: disciplinom i kontrolom.

Foucaultov opis dispozitiva znanje-moć počiva na tezi da postoje dvije forme moći: suverenitet i disciplina. Suverenitet se karakterizirao samovoljom monarha, u čijoj ličnosti je koncentrirana sva moć, trijumfalnim paradama, javnim mučenjima, publicitetom, dok disciplina raspoređuje moć kroz cijelu društvenu mrežu, uklanja fizičko kažnjavanje, razvija ideale vježbanja i rada umjesto raskošnih smotri i egzistira zahvaljujući znanju.

Djelo *Nadzirati i kažnjavati...* počinje detaljnom deskripcijom javnih egzekucija tokom 18. stoljeća u Francuskoj. Foucault gotovo surovo bira primjere kažnjavanja koji otkrivaju široku lepezu kontrolirane brutalnosti, svireposti i osvete.⁵ Njegov cilj, zapravo, nije razotkri-

---

Saida, cijeli *Orijentalizam* je razrada Foucaultove teze o diskursu kao sprezi znanja i moći. *Smatrao sam da će mi ovdje, kako bih identificirao orijentalizam, koristiti da upotrijebim Fukoov pojam diskursa, onako kako ga opisuje u knjigama 'Arheologija znanja' (Archaeology of Knowledge) i 'Disciplinovati i kažnjavati' (Discipline and Punish). Moja je tvrdnja da je bez ispitivanja orijentalizma kao diskursa nemoguće razumjeti ogromnu sistemsku disciplinu uz čiju je pomoć evropska kultura bila kadra tokom postprosvjetiteljskog perioda ovladati orijentom – pa i da ga proizvede – politički, sociološki, vojno, ideološki, naučno i imaginacijski.* (Edvard V. Said, *Orijentalizam, Biblioteka XX vek*, Beograd, 2000., str. 11-12)

5 Foucault započinje opisom egzekucije Robert-Francoisa Damniesa, osuđenog zbog napada na Luja XV. Osuđeniku je prvo *klještima iskidano meso sa prsa, ruku, bedara i listova na nogama*, a potom mu je desna ruka, kojom je izvršio kraljeubistvo, sagorena sumpornom vatrom, *dok su na mjesta sa kojih je iskidano meso izljeveni rastopljeni olovo, ključalo ulje, vreli katran*. Napokon, tijelo mu je raščejrečeno sa četiri konja, udovi i trup spaljeni, a pepeo prosut na vjetru. (Mišel Fuko, *Nadzirati i kažnjavati: nastanak zatvora, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Noví Sad*, 1997., str.7-9)

Kod javnih mučenja radilo se o tome da se prikaže osveta monarha osuđeniku. Javno mučenje služilo je samo dijelom kao akt reciprociteta, a više kao manifestacija vlasti, kao objavljivanje moći monarha. *Javnim mučenjem nije se ponovo uspostavljala pravda; njime se oživljavala vlast.* (*Nadzirati i kažnjavati*, str. 49). Ove javne egzekucije bile su politički događaji; one su odslikavale cijelu društvenu strukturu: kralj – dželat – narod – osuđenik. Mučenje je vremenom preraslo u tehnologiju (*Mučenje je tehnika, a ne nekontrolirani gnjev. Nadzirati i kažnjavati*, str. 34)

vanje monarhijske vlasti u njenoj samovolji, ili smišljena reminiscencija na jedno zlo vrijeme, ili čak pokazivanje spisateljskog sadizma; on želi upravo suprotno – potcrtati da nestankom javnih mučenja, ukidanjem monarhijske vlasti zasnovane na neograničenoj moći suverena, nije nastupilo sretno vrijeme u kome samovolja vlasti, kontrola i kažnjavanje postoje jedino u historijskim udžbenicima. Dok je u predmodernom dobu kažnjavano isključivo tijelo, a egzekucije pretendirale na što maštovitiju brutalnost i publicitet, moderni pravosudni sistem reorganizira kažnjavanje: prikriva raskoš, odbacuje tijelo kao jedini objekat kazne.

Napokon, *dok je prethodni kazneni sistem koncentrirao kažnjavanje na tijelo zločinca, kao spektakularni prikaz moći suverena i države, nove forme kažnjavanja tragaju za cijelim bićem zločinca: njegovim/njenom dušom.*⁶

Epohalna promjena, prema Foucaultu, jest nestanak javnih mučenja. Već početkom 19. stoljeća odumire *turobna svetkovina kažnjavanja*. Reorganizacija krivičnog prava ukida fizički susret suverena sa osuđenikom, a samo kažnjavanje teži da postane najskriveniji dio krivičnog procesa.⁷

Presudnu ulogu u ovom povlačenju kažnjavanja sa javne pozornice, prema Foucaultu, imala je pojava discipline kao savršene tehnologije vlasti. Dolazi do potpune smjene u kaznenim diskursima, kazano Foucaultovim stilom iz *Arheologije znanja*.⁸ Umjesto da ubija i ma-

---

koja se zasnivala na dva principa. Mučenje je moralo biti upečatljivo, prikazujući trijumf pravde. Drugo, mučenje se pokazivalo kao posebna tehnologija koja za različite zločine propisuje različite kazne. Kazna mučenjem je politički ritual, *to je proračunato izazivanje patnji, organiziran ritual žigosanja žrtve i javno prikazivanje vlasti koja kažnjava, a ne očajnički potez pravosuđa koje se, zaboravivši svoje načelo, predalo neobuzdanom gnjevju* (isto djelo, str. 36).

6 Reginald Pakosz and Fayaz Chagani, *The Carceral Society*, dostupno na internetu kao <http://us.geocities.com/chaganif/carceral.html>

7 *Nadzirati i kažnjavati*, str. 12

8 U djelu *Arheologija znanja*, Foucault govori o medicinskom, prihijatrijskom, političkom, ekonomskom diskursu. Zadatak arheologije je da pokaže kako se ovi diskursi odnose među sobom, kako se smjenjuju ili nadopunjuju. Dakako, u djelu *Nadzirati i kažnjavati*:

sakrira pred publikom, vlast želi disciplinirati i kontrolirati potčinjene. Disciplinska vlast pazi na reputaciju tako što prestaje sa svirepošću i želi kažnjavati bez nanošenja bola.⁹ Kažnjavanje se utapa u veliku disciplinsku mašineriju funkcionirajući prema principima posebne *semio-tehnike*, gdje *primjena kazne više nije razmetljivi ritual, nego znak-prepreka*.¹⁰ Ali, kažnjavanje se ne odvija samo u zatvorima ili u nekim posebnim ustanovama.

U disciplinskom društvu, kažnjavanje je inherentno samoj socijalnoj svakodnevnici: *Kad je individua jednom disciplinirana, on/ona postaje subjekt korektivnog kažnjavanja do beskraja: «cijeli neodređeni domen nediscipliniranog jest kažnjiv».* Kažnjeni smo za mnoge stvari i često pravila koja smo prekršili jesu arbitrarna pravila. Jedini zločin je narušavanje propisanih normi. Ono što je na djelu jest «kažnjavanje od strane norme»... Zločin je ekstremno apstraktna kategorija. Nonkonformizam je to što se osuđuje i kažnjava.¹¹

Samo mjesto u hijerarhijskom nadzoru je vid nagrade ili kazne. Kažnjavanje koje ne cilja više na tijelo, prisutno je u školama, bolnicama, fabrikama, univerzitetima, kasarnama i, dakako, zatvorima, kao mehanizam svakodnevnog etiketiranja, klasificiranja, lokaliziranja na disciplinskom koordinatnom sistemu. Oni koji odbijaju discipliniranje, bivaju kažnjeni. Disciplina kažnjava dnevnim rasporedom aktivnosti.¹²

Disciplina omogućava sveprisutnu kontrolu. Disciplina, kontrola i kažnjavanje s jedne strane su tehnologija kojom se održava i stabilizira vlast, a s druge, one su multiplikatori moći. Iako su oslušivanje, radoznalost, prepričavanje, zanimanje za drugog, česti sastojci socijalnog

nastanak zatvora riječ je o kaznenom diskursu. Mišel Fuko, *Arheologija znanja*, PlatoΩ, Beograd, 1998.

9 Čak se i u samom aktu smrtno kazne nastoji eliminirati bol. *To je utopija pravosudne čednosti: oduzeti život, a ne nanjeti bol... Pribjegavanje psiho-farmakologiji i različitim fiziološkim «prekidačima»... predstavlja logičnu posljedicu tog «netjelesnog» načina kažnjavanja.* (Nadzirati i kažnjavati, str. 15)

10 *Nadzirati i kažnjavati*, str. 91

11 Reginald Pakosz and Fayaz Chagani, *The Carceral Society*, (<http://us.geocities.com/chaganif/carceral.html>)

12 *Nadzirati i kažnjavati*, str. 11

bitka,¹³ kontrola ipak nije apriorni društveni fenomen; riječ je o svrsishodnoj, planskoj radoznalosti države da poznae svoje građane: ona ispituje njihove psihofizičke karakteristike, posmatra i bilježi u nepregledne registre da bi potvrdila i osigurala svoju moć. Ovo kontroliranje ne odvija se po scenarijima špijunskih romana, niti vlast javno oglašava da nadzire putem medija ili čak plakata, na koje nailazi Orwelov junak V. Smith.¹⁴ Naprotiv, ono je sastavni dio cjelokupne društvene prakse, od škole do zatvora, i postoje ozbiljna upozorenja da situacija u demokratskim društvima može poprimiti oblik upravo prema Orwelovom romanu.¹⁵

Foucault ne stavlja znak jednakosti između discipline i etatizma; disciplina je me-

13 Naprimjer: *Skupa-bitak u Se naskroz nije neko zaključeno, ravnodušno Jedno-uz-drugo, nego je napeto, dvosmisleno paženje-jednog-na-drugoga, potajno međusobno-se-oslušivanje. Pod maskom Jedan-za-drugoga igra Jedan-protiv-drugoga.* (Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme, Naprijed*, Zagreb, 1985. str. 197)

14 Svaki dominantniji ugao u Okeaniji oblijepljen je plakatima na kojima ispod, *lica čovjeka od svojih četrdeset pet godina, sa gustim crnim brkovima i crtama lijepim na neki surov način*, stoji natpis: **VELIKI BRAT TE POSMATRA**. U Orwelovoj državi, stalno kruže policijske kontrole, ali najstrašnija je *Policija misli*. Naravno, niko nije mogao znati nadziru li ga u ovom ili onom trenutku ili ne. Koliko se često, ili po kom sistemu, Policija misli uključivala na pojedinačne kanale, moglo se samo nagađati. Čak je bilo moguće i to da ona neprekidno nadzire svakoga (Džordž Orvel, 1984., *Bigz-August Cesarec*, Beograd, 1984.). Orwelova vlast je totalitarna, Foucault analizira kontrolu u okviru demokratskih društava

15 Takvo jedno upozorenje nudi i James E. Short u članku *The Iron Fist and the Velvet Glove: Totalitarian Potentials Within Democratic Structures*, dostupno na internetu kao <http://web.mit.edu/gtmarx/www/iron.html>. Postoje ozbiljne mogućnosti, smatra autor, da se Orwelova predviđanja ostvare – sa malim zakašnjenjem, što je u članku argumentirano brojnim primjerima kontrole, od prislušivanja koje vrši FBI do manipulacije medijima. Ali, zanimljiv je model po kome autor definira način kontrole. Riječ je o hit-pjesmi *Every Breath You Take*, popularne rock grupe *The Police*:

Every breath you take, Every move you make, Every mond you break, Every step you take, Every single day, Every word you say, Every night you stay, Every vow you break, Every smile you fake, Every claim you stake, I'll be watcing you.

Prema Jamesu E. Shortu, ova pjesma bolje govori o socijalnoj kontroli nego mnoge akademske analize. Autor interpretira pjesmu po stihovima: prvi stih upućuje na analizu daha, drugu na detekciju pokreta itd.

hanizam koji funkcionira nesvjesno, sam sebe obnavlja i održava. Kontrola, smatra Foucault, nije povijesna slučajnost, nego je rezultat dugotrajnog historijskog kretanja zapadnoevropskih društava. Zato je potreba arheologija¹⁶ vlasti koja proizvodi kontrolu. Kako kažu Reginald Pakosz i Fayaz Chagani u eseju *The Carceral Society*, Foucaultov rad nam ne ostavlja ništa osim skepticizma. Taj rad je kritika ideala prosvjetiteljstva, naročito znanstvenog racionalizma.

16 Bilo šta da je predmet njegovih istraživanja – ludilo, humanističke znanosti, delikvencija, sistemi i tehnike moći, seksualnost – Foucault uglavnom odabire arheologiju kao opći okvir analize. Arheologija nije povijest određenog pojma u tradicionalnom smislu riječi: ne radi se o pukoj hronologiji ili uskoj genezi (Michel Foucault, *Riječi i stvari: arheologija humanističkih znanosti, Golden marketing*, Zagreb, 2002., str. 16). Arheologija implicira holističku poziciju: potrebno je istražiti i najmanje detalje koji su uticali na formiranje određene pojave, u ovom slučaju discipline i njenih instrumenata: kontrole i sankcije. Ove formalne kategorije koje iznalazi arheologija, uvijek bivaju nadopunjene sadržajem koji iskopava genealogija iz životne raznovrsnosti. *Smisao diskursa ima svoju arheološku dubinu, ali njegova se konkretnost ne može u potpunosti razumjeti bez genealoške životnosti. Utoliko je opravdano ustvrditi da je elaboracija genealoške metode «prvi korak prema analizi moći, koju sam Foucault smatra prikladnijom i kompleksnijom»* (Rade Kalanj u pogovoru za *Riječi i stvari: arheologija humanističkih znanosti, Golden Marketing*, Zagreb, 2002., str. 424). Dakle, arheologija je istraživanje porijekla, formalnih apriori kao svojevrsna *historijska fenomenologija* koja opisuje čiste diskurzivne oblike, dok genealogija razvrstava životni barok dovodeći ga u simetriju sa arheološkim konceptima. Djelo *Nadzirati i kažnjavati: nastanak zatvora* krcato je primjerima, sudskim izvještajima, opisima života u internatima, fabrikama, zatvorima i kasarnama, prikazima zakonskih uredbi, novinskim člancima – što znači da je pisano na način genealogije.

S druge strane, Foucault, sasvim u duhu postmodernizma, nastoji spasiti svoj rad od svakog prisilnog zdvajanja pojmova u jedan kompaktni smirujući koncept, od bilo kakve dijalektike koja ne poštuje dignitet pluraliteta. *Dijalektička logika je logika koja sačinjava kontradiktorne pojmove u elementu homogenosti. (Rađanja biopolitike, str. 67)* Umjesto dijalektičke logike, koja natkriljuje kontradikcije sintezom, Foucault predlaže logiku strategije čija bi funkcija bila *da utvrdi koja su moguća povezivanja između disparatnih pojmova koji ostaju disparatni*. Ova logika strategije, kao metoda, povezuje ono heterogeno bez prisilnog spajanja u jednu homogenu cjelinu. Nisu li zatvor i škola disparatni pojmovi? Pa, ipak, u Foucaultovoj analizi disciplinske moći oni pokazuju suštinsku simetričnost. Disciplinska moć ne samo da povezuje disparatnosti, nego egzistira zahvaljujući tom povezivanju

Foucaultov rad izaziva svakodnevne autoritete da prosude šta je to normalno. Pokazujući kako naše rastuće društvo kažnjava sve devijacije od norme, on, konačno, provocira naše vlastite ideje da prosudimo šta je normalno, a šta nije. Nakon čitanja Foucaulta, zaključuju Reginald Pakosz i Fayaz Chagani, nećemo moći gledati na modernu sa istom smirenošću.¹⁷

Svakako, postoje i Foucaultovi kritičari. U eseju *Moć dolazi u škole: nastavnici, učenici i disciplina*, John F. Covalleskie kritizira Foucaultov *ničeanizam*: postoje, kaže on, mnogi nedostaci u Foucaultovom radu, a jedan od njih je i reduiranje svih odnosa na moć.

Foucaultov rad na momenete zvuči teološki; njegova vjera da je, u krajnjoj liniji, sve svodivo na moć propušta trivijalnu distinkciju između moći i autoriteta. John F. Covalleskie se pita imaju li i učitelji svoje mjesto na skali moći. Prema Covalleskieom, riječ je o tautologiji: ako si član disciplinskog društva, onda se discipliniranje podrazumijeva. Foucault, dakle, ne ostavlja nikakvu nadu.¹⁸

Disciplina

Disciplina je specifična tehnika koje se primjenjuje na tijelo. Njome se tijelo privikava na poslušnost i korisnost. Već s početka 17. stoljeća, razvija se ideal discipliniranog tijela u liku snažnog, hitrog i snažno građenog vojnika koji vježba, maršira, svakodnevno uređuje svoje pokrete.

U prilog Foucaultovoj tezi da kontrola, kao državni mehanizam, potiče iz epohe klasicizma, ide i obilje historijskog materijala iz ovog perioda koji promiče ideal discipline. *U drugoj polovini 18. vijeka, vojnik je postao nešto što se masovno proizvodi...*¹⁹

Povijesni materijal, koji Foucault opšir-

17 Reginald Pakosz and Fayaz Chagani, *The Carceral Society* (spomenuta web stranica)

18 John F. Covalleskie, *Power goes to school: Teachers, Students, and Discipline*, Northern Michigan University, Philosophy of education society, 1993.; dostupno na internetu kao http://www.ed.uiuc.edu/eps/PES-Yearbook/93_docs/COVALESK.HTM

19 *Nadzirati i kažnjavati*, str. 131

no prezentira, odvaja disciplinu od ostalih vidova vježbi i tjelesnog pokoravanja: disciplina je klasicistički novum koji se razlikuje i od ropstva, i od manastirskih tehnika, i od rigorozne askeze. Tijelo postaje meta vlasti, objekt nadziranja i potčinjavanja. Disciplinirano tijelo je poslušno tijelo, ono se ne buni, a represiju percipira kao mjeru svog usavršavanja. Disciplina je mjera kontrole u kojoj funkcioniraju obrasci pokoravanja. Kao tehnika, disciplina ima analitički karakter: *Tijelo se ne tretira kao cjelina, sveobuhvatno, kao nedjeljiv entitet, nego u svojim pojedinim dijelovima; nad njim se vrši prinuda koja je minuciozno razrađena; na tijelo se utiče u ravni mehanike - na kretanje, pokrete, držanje, brzinu: to je infinitezimalna vlast nad aktivnim tijelom.*²⁰

Kontrola postaje sastavni dio, u početku vojničkog, a kasnije gotovo svakog oblika odgajanja; ona se više ne odvija transparentno i strogo heteronomno, nego se ugrađuje u pojedinačna tijela koja pristaju na kontrolu kao na nešto normalno i trivijalno; cijeli društveni sistem počinje počivati na kontroli i to tako da je trivijalizira, čineći je blažom, ali prisutnijom i funkcionalnijom. Već od 18. stoljeća *discipline* su postale opće formule za dominaciju. Disciplinu koju vlast uvodi Foucault nominuje kao *političku anatomiju* koja istražuje tijelo, raščlanjava i ponovo sastavlja.

Iako postoji mnoštvo heterogenih disciplina, koje su raštrkane i divergentne, Foucault naglašava da one ipak *konvergiraju uzajamno i postepeno se oblikuju u nacrt za jednu opću metodu.*²¹ Prvo se pojavljuju u vojsci, zatim u bolnicama, *popravilištima*, fabrikama, visokim školama, a kasnije i u osnovnim školama.

Da bi disciplina bila efikasnija, potreban je ograđen prostor u kome će se odvijati monotono discipliniranje. Ograđen prostor simplificira rad kontroli, uprošćava njenu perspektivu, koncentrira je na ciljano mjesto ukidajući disperzivnost. Ono što dolazi sa ograđivanjem prostora jest preglednost i neutralizacija svakog izmicanja u metežu i neredu. Dolazi do masovnog *ograđivanja prostora* u kojima će prebivati

oni koje treba disciplinirati; formiraju se posebne ustanove za beskućnike i sirotinju,²² kasarne za vojnike, fabrike za radnike, a internatski tip školovanja označava se kao najpopularniji.

Ovo prestrukturiranje prostora najjasnije je izraženo u školama: *razred postaje homogen, sastavljen samo od mnoštva pojedinaca raspoređenih jedan kraj drugog pod budnim okom učitelja.*²³

Napušta se tradicionalni model u kome je privatni učitelj radio pojedinačno sa učenicima u korist novog obrazovnog sistema koji je efikasniji, masovniji i pogodniji za kontrolu. *Ta nova organizacija učinila je da školski prostor funkcionira kao mehanizam pogodan za učenje, ali i za nadzor, hijerarhizaciju, naređivanje.*²⁴ Ovakvi ograđeni prostori *garantiraju poslušnost pojedinaca, ali i bolje ekonomiziranje vremenom i postupcima*, a vlast koji omogućuju Foucault naziva *čelijskom*.

Disciplina, kao i kazneni sistem, nastoji proizvesti i unaprijediti specifičan znakovni odnos kao najbolju preventivu svakom nepokoravanju: *Između učitelja discipline i onoga kojoj je podvrgnut uspostavlja se odnos davanja i primanja znakova: nije potrebno razumjeti naredbu, već opaziti znak i odmah reagirati na njega prema manje-više vještačkom, unaprijed utvrđenom kodu. Tijela treba smjestiti u mali univerzum znakova; za svako od njih vezan je jedan i obavezan odgovor: to je tehnika dresure koja, «despotski i sasvim, isključuje posredovanje bilo kakve predstave, čak i najtišeg šapata».*²⁵ Pedagoška praksa služi se istom disciplinskom semiotikom: *malo riječi, nikakva objašnjenja, u krajnjem slučaju potpuna tišina koja se prekida samo znakovima - zvonom, pljeskom rukama, pokretima, pogledom učitelja ili, pak, onom malom drvenom spravom kojom su se služila Braća hrišćanskih škola...*

22 U djelu *Istorija ludila u doba klasicizma*, Foucault analizira takva ograničavanja iz ponešto drugačijeg ugla: više je riječ o ekskomunikaciji, nego o lokaliziranju. Ne samo ludaci, već svi oni koji ne mogu raditi i pridonositi općem dobru trebaju biti zatvoreni, izgnani, izopćeni – bilo gdje. Svrha ovog zatvaranja jeste politička, ali glavni cilj nije kontrola (Mišel Fuko, *Istorija ludila u doba klasicizma*, Nolit, Beograd, 1980.)

23 *Nadzirati i kažnjavati*, str. 142

24 *Ibid.*, str. 143

25 *Ibid.*, str. 161

20 *Ibid.*, str. 132

21 *Ibid.*, str. 134

Disciplina se, dakle, prvo javila u vojsci, odakle se proširila na cijelo društvo, gdje se konstituirala u posebnu formu vlasti. Ta disciplinska vlast usmjerava pojedinačna tijela; Foucault upravo insistira na izrazu *usmjeravati*, pošto disciplinska vlast ne ide za tim da otvoreno potčini pojedince, da kolektivnu amorfnu masu jednim dekretom pozove na lojalnost, već ulazi u tu masu tako što je hijerahizira, čini je vidljivom tako što je funkcionalno organizira i arhitektonski raspoređuje.

Foucault izdvaja tri instrumenta pravilnog usmjeravanja kojima disciplina duguje svoj uspjeh: hijerarhijski nadzor, normirajuću sankciju i postupak ispitivanja. Nadzor i kontrola su instrumenti koji jamče dugotrajnost i stabilnost disciplinske vlasti. Zato takva vlast ulaže mnogo u efikasnost nadziranja. Kako to disciplinska vlast nadzire, koji je njen metod?

U modernim društvima, nadzor je inherentan samom društvenom sistemu. Samo društvo je ustrojeno tako da je kontrola permanenta. Temeljna orijentacija disciplinske vlasti ka nadziranju očita je razvoju egzaktnih nauka, duhovnih znanosti i arhitekturi. Prvobitni građevinski nacrt ponovo je preuzet iz vojske u modelu vojnog logora koji je tako konstruiran da omogućuje idealnu preglednost, vidljivost i potčinjavanje.

Modernu arhitekturu odlikuje njena orijentacija ka enterijeru i davanje primata unutrašnjem rasporedu u odnosu na vanjski izgled. Pri tom, Foucault posve eksplicitno tvrdi: *Arhitektura može jedinke učiniti poslušnim i podložnim naučnom saznanju.*²⁶

U svrhu što veće preglednosti, ne služi samo arhitektura građevina nego i projekti gradnje naselja, gradova i građevinskih kompleksa koji su uglavnom kružno projektirani, okrenuti unutra, prema jednoj tački (građevini) koja ima savršen pregled na cijeli krug.²⁷ Isti proces se

26 Ibid., str. 168

27 Simbol opće vidljivosti kojoj teži disciplinska vlast za Foucaulta je Benthamov *Panopticon*, koji u ravni arhitekture objedinjuje ovaj model okuženog grada i model azila. Benthamova skica reprezentira suštinu discipline. *Panopticon* je model zatvora koji je Jeremy Bentham smislio 1787. U svrhu izgradnje

zatvora, Bentham je 1795. godine čak kupio zemljište u Pentonvilu, na kome su Harvey, Busby i Williams od 1816. do 1821. izgradili državnu kazionicu zrakaste konstrukcije sa šest petougonaonika okrenutih prema jednom šestougonaoniku koji zaklanja kapelana, nadzornike i službenike. Zatvor je porušen 1903. (M. Foucault u fusnoti predavanja od 28. novembra 1973 na College de Franceu, *Radanje biopolitike*, str. 128) Evo kako Foucault, na temelju Benthamove skice, opisuje *Panopticon*: *Na obodu je zgrada prstenastog oblika; u središtu je kula; na kuli su veliki prozori koji gledaju na unutrašnji dio prstenastog zdanja, izdijeljenog na mnoge ćelije; svaka od tih ćelija pruža se cijelom širinom zgrade i svaka ima po dva prozora, jedan okrenut ka unutrašnjem dijelu, spram prozora na kuli, dok drugi na suprotnom zidu omogućava da svjetlost koja dolazi spolja prolazi kroz ćeliju cijelom njenom dužinom. Dovoljan je, znači, samo jedan nadzornik u središnjoj kuli, a u svakoj ćeliji zatvoren je po jedan ludak, bolesnik, osuđenik, radnik ili učenik. Na svjetlu koje ulazi kroz prozor na spoljašnjem zidu jasno se, onome ko posmatra iz kule, ocrtavaju male siluete zatvorene u ćelijama na obodu. One su poput niza kafeza, niza malih pozornica na kojima je samo po jedan glumac, savršeno individualiziran i stalno vidljiv... Puno svjetlo i pogled nadzornika bolje zarobljavaju nego tama koja je, konačno, štitila. Vidljivost je klopka. U *Panoptikonu* zatvorenici ne mogu međusobno komunicirati, razmjenjivati riječi ili poglede. Neisparcelizirana masa poništava se u korist odvojenih individualnosti. Ne postoji gomila, samo pojedinci. Osnovna konsekvenca *Panopticona* nije kažnjavanje već indukovanje u zatvoreniku svijesti o njegovoj stalnoj vidljivosti, čime se osigurava automatsko funkcioniranje vlasti. *Panopticon*, za Foucaulta, stoga, nije tek nacrt ili obični model zatvora – to je skica koja daje moć svakoj instituciji, neka vrsta mehanizma kojim će moć koja djeluje ili koja treba djelovati u nekoj instituciji moći steći maksimum snage. Baš kao na Benthamovom crtežu, ono što je vidljivo jesu zatvoreni pojedinci, dok ostaje sakriven onaj koji nadgleda. Vlast sve vidi, ali pojedinačni nadzornik ostaje nevidljiv. Vidi se samo centralna kula. U takvoj arhitektonskoj konstrukciji, u takvom sistemu *postaje nevažno ko vrši vlast*. Ona je potpuno dezindividualizirana. Samu tehnologiju vlasti koja individualizira i čini vidljivim potčinjene Foucault naziva panoptizam. Ova politička tehnologija je polivalentna, jer se njome i kažnjavaju zatvorenici, i liječe bolesnici, i obrazuju đaci, i interniraju ludaci, i nadgledaju radnici. Ukoliko vlast želi biti efikasna, ekonomična, djelotvorna i moćna, ona bi trebala koristiti panoptičku tehnologiju, koja, prema Benthamu, *može reformirati moral, očuvati zdravlje, osnažiti proizvodnju, raširiti obrazovanje, smanjiti javne troškove, zasnovati ekonomiju na jakim temeljima, razriječiti, umjesto da presječe, Gordijev čvor zakona o siromašnima – a sve to pomoću jednostavne arhitektonske zamisli.* (Foucaultov citat: J. Bentham, *Panopticon versus New South Wales, Works*, izdanje Bowring, t. IV, str. 39) Od vremena od kad je konstruiran, *Panopticon*, kao menažerija u kojoj se vrši kontrola, postepeno se širio u društvenom tijelu postajući *svprisutna funkcija u društvu**

odvija i u školama: nadzor postaje integriran u pedagoški rad. Metež, zbrka i nemogućnost upravljanja cijelim razredom iziskivali su uvođenje kontrole. Foucault nabraja neke pedagoške prijedloge koji trebaju poboljšati kontrolu u školi, kao što su uvođenje korepetitora, redara, pomoćnika.

U ovim prijedlozima nalazi se začetak škole tipa «uzajamnog podučavanja», gdje su u jedinstveni mehanizam uključena tri procesa: podučavanje u užem smislu riječi, sticanje znanja vršenjem pedagoških aktivnosti i, najzad, međusobno i hijerarhijski ustrojeno nadziranje.²⁸ Ali, dimenzija nadzora, strogo određenog i propisima reguliranog, uključena je u nastavnu praksu ne kao pridodati ili spoljašnji dio, nego kao inherentni mehanizam koji joj povećava djelotvornost.²⁹

Drugi instrument pravilnog usmjeravanja je normirajuća sankcija. Disciplinska vlast je, kako je već rečeno, uklonila spektakularna, trijumfalna kažnjavanja. Ali, to ne znači da se odrekla kažnjavanja.

Foucault konstatira stalnu prisutnost sankcija (kao i njihovu široku disperziju kod različitih manifestacija ljudskog ponašanja) u disciplinskom društvu. Sa gubilišta, kažnjavanje se raširilo u sve dijelove društva. *Radionicom, školom i vojskom ovladao je mikro-kazneni sistem kojim se sankcioniraju vrijeme (zakašnjanja, odsustva, prekidi rada), kvalitet aktivnosti (nepažnja, nehat, nepriježnost), karakterne crte (neučtivost, neposlušnost), govor (brbljanje, bezobrazluci), tjelesno («nepravilno» držanje, neodgvarajući pokreti, nečistoća), seksualnost (bestidnost, nedoličnost).*³⁰ Disciplinska vlast je trivijalizirala sankcioniranje i tako povećala njegovu djelotvornost. Onaj koji kažnjava ne izlazi više na pogubljenja u pobjedničkom sjaju, već ostaje nevidljiv, sakriven, nedefiniran. *Unutar svakog disciplinskog sistema funkcionira mali kazneni mehanizam.*³¹ Ona ne želi kazniti pojedince, već ih usmjeriti, postaviti ih na njihovo mjesto, jer samo mjesto u hijerarhiji ima vrijednost nagrade ili kazne.³² Drugim rije-

ćima, kažnjavanjem disciplinska vlast normira. *Sa disciplinama se pojavio novi oblik vlasti: vlast norme.* Norma omogućava prisutnost kažnjavanja u svim segmentima svakodnevice.

Hijerahizirajući nadzor i normirajuća sankcija imaju svoju sintezu u tehnici ispitivanja. Ispitivanje je nadzor koji sankcionira. *Ispitivanjem se nad jedinkama postižu takvi uvidi da se one mogu diferencirati i sankcionirati.*³³ Zato što je toliko bitno za vlast, ispitivanje je pustilo korijenje u svim disciplinskim ustanovama. Prisutnost ispitivanja³⁴ u bolnicama,³⁵ školama, zatvorima, socijalnim ustanovama sugerira njegovu pouzdanost kao disciplinskog instrumenta, uspostavljaajući – više nego kod nadzora

33 Ibid., str. 180

34 Ispitivanje kao disciplinska tehnika, po Foucaultu, prisutna je i bitno određuje čak i (zapadnu) seksualnost. Za razliku od društava (Kina, Japan, Indija, Rim, muslimanska društva) u kojima je istina o polu iznošena iz samog uživanja, *uzetog kao praksa i sabranog kao iskustvo*, zapadna društva su, da bi rekla istinu o polu, *razvila postupke koji se, u suštini, upravljaju prema jednom obliku vlasti i znanja...: riječ je o priznanju.* Priznanje je korelat ispitivanju u sferi seksualnog. Možda i više: priznavanje je radikalizirano odgovaranje na pitanja gdje se pojedinci dodatno individualizuju. *Čovjek je, na Zapadu, postao životinja koja priznaje*, piše Foucault. U drugačijoj verziji sa istim smislom, može glasiti: *čovjek je postao životinja koja se ispituje.* Efekti i ambijent priznavanja identični su općim sklopom ispitivanja: *moć gospodarenja nije na strani onoga koji govori (jer on je taj koji je primoran), već na strani onoga koji sluša i čuti; ne na strani onoga ko zna i daje odgovor, već na strani onoga ko ispituje i za kog se misli da ne zna. A taj istiniti govor na kraju djeluje ne na onoga koji ga prima, već na onoga od koga je iznuđen.* (Goropadni eros /ogledi o erotizmu/, priredio: Milan Komnenić, Prosveta, Beograd, 1982., str. 168, zatim 169, 172; u *Mišel Fuko, Erotska lestvica do vlasti*)

35 Foucaultova opservacija na temu historije ludila sva je u znaku opisa transformacije dijaloga u ispitivanje. *Usred nepomućenog svijeta duševne bolesti, moderan čovjek više ne opšti sa ludakom; tu je, s jedne strane, čovjek razuma, koji ka ludilu odašilje ljekara, odobravajući, tako, odnos samo preko apstraktne ukupnosti bolesti; tu je, s druge strane, čovjek ludila, koji opšti sa onim drugim samo posredstvom jednog isto tako apstraktog razuma, a to je red, fizička i moralna prinuda, bezimena pritisak grupe, zahtjev za povinovanjem. Običnog jezika tu nema... ustanovljenje ludila kao duševne bolesti, krajem osamnaestog stoljeća, ističe činjenicu da je razgovor prekinut... (Istorija ludila u doba klasicizma, str. 10-11)* Razgovor je prekinut, tradicionalne tehnike liječenja ludila su potisnute, jer je na mjesto jedine privilegovane komunikacije sa ludilom došlo statističko ispitivanje

28 *Nadzirati i kažnjavati*, str. 172

29 Ibid.,

30 Ibid., str. 177

31 Ibid., str. 174

32 Ibid., str. 177

i sankcije – spregu odnosa vlast – znanje.³⁶ Ispitivanje kao *instrument pravilnog usmjeravanja* posebno je uočljivo u školama. Ispitivanje je sinhronizirano sa podučavanjem.

Debata među učenicima, kao forma učenja i razvijanja kritičkog odnosa, prestaje igrati važnu ulogu u pedagoškim institucijama, ustupajući mjesto ispitivanju, koje je debata između učitelja i učenika, razmjena znanja među njima. U toj razmjeni, stalno se obnavljaju odnosi moći. *Dok je završni ispit kojim se obilježavao kraj šegrtovanja u esnafskoj tradiciji imao vrijednost potvrde stečenog umijeća..., ispitivanje, pak, u školskom sistemu predstavlja pravu i stalnu razmjenu znanja: ono je jemstvo prijenosa učiteljevog znanja na učenike, ali u isti mah omogućuje povlašteni položaj, uvide i saznanja o đacima koja su isključivo njemu namijenjena. Škola postaje mjesto formiranja i razvoja pedagogije kao posebne discipline.*³⁷ Svrha pedagogije nije da učenike podučava državi, nego da državu upozna sa učenicima.

Pojavom disciplina dolazi do preokreta na političkoj osi individualizacije.³⁸ U društvima koja nisu disciplinska (npr., feudalna društva) individualizacija je proporcionalna količini moći i vlasti: što je veći sloj vlasti, to je veća i individualizacija.

Najveća individualizacija je tamo gdje se ispoljava suverenitet. *Što je više moći i privilegija u nečijim rukama, izraženija je njegova individualizacija kroz rituale, govore i likovne predstave.*³⁹ Međutim, preokret koji je donijela disciplinska vlast usmjerila je individualizaciju prema dolje, ka nižim slojevima društva. Količina moći sada je recipročna nevidljivosti i neizdiferencirano-

36 *Možda treba odbaciti i tradicionalno shvatanje po kojem znanje može postojati samo tamo gdje nema odnosa vlasti, i razvijati se samo nazavisno od naredbi, zahtjeva i interesa vlasti. Možda treba odbaciti i vjerovanje da vlast čini čovjeka ludim i da je, zauzvrat, odustajanje od vlasti jedan od preduslova znanja. Radije valja priznati da vlast proizvodi znanje...; treba priznati da se vlast i znanje neposredno uzajamno uslovljavaju; da ne postoji odnos vlasti bez stvaranja korelativnog polja znanja, niti znanje koje ne pretpostavlja i istovremeno ne stvara odnose vlasti. (Nadzirati i kažnjavati, str. 29)*

37 Ibid., str. 182

38 Ibid., str. 188

39 Ibid.

sti. *U disciplinskom poretku, međutim, individualizacija ide naniže: što vlast postaje bezličnija i funkcionalnija, više se individualiziraju oni nad kojima se takva vlast vrši...*⁴⁰ I uvijek je individualizacija prisutnija tamo gdje ima manje moći. *U disciplinskom sistemu djeca se individualizuju više nego odrasli, bolesnici više nego zdravi, ludaci i prijestupnici više nego normalne i nedelikventne osobe.*⁴¹ Pa čak i kad se normalni i odrasli individualizuju, uvijek se cilja na ono infantilno, maligno, patološko u njima. Individualizacija pojednostavljuje iskoristivost: djetinstvo je očit dokaz tome.

Disciplinsko obrazovanje ruši ideju djetinstva kao nečeg uzvišenog, svetog, čiju sreću treba održavati. Djetinstvo je idealna prilika da disciplinska vlast na vrijeme okonča posao, da materijal oblikuje dok je svjež.

Sve to će motivirati Foucaulta da napiše: *Pustolovina našeg djetinstva opisana je kroz nedaće malog Hansa, a ne više kroz priču o «dobrom malom Anriju».*⁴² Ova reminiscencija na Wilderovu pripovjetku *Odani prijatelj* treba naglasiti da se iza odgoja i obrazovanja krije lakomost i lukavost discipline koju provode odrasli i normalni.⁴³ Djetinstvo je period prijevare i dresure, a ne samo razvoja i igre.

Sumarno se može reći da Foucault odbacuje klasične sociološke interpretacije moći, po kojima u društvu uvijek postoji jedna centralna moć koja počiva na suverenitetu jednog čovjeka ili grupe ljudi. U modernim društvima, prema Foucaultu, nema takve centralne moći. Moć je stalno vibrirajući odnos snaga, odnos koji se mikrofizički rasprostire po cijeloj širini društva. Tu se uklapa i Foucaultova koncepcija znanja: znanje je moć nad drugima, moć definiranja drugih. Znanje i moć se međusobno podupiru i održavaju. Znanje više nije oslobođenje nego način discipline, regulacije i kontrole. Moderno društvo, koje je određeno znanjem, jest društvo

40 Ibid.

41 Ibid.

42 Ibid., str 189

43 Pripovjetka počinje prizorom na jezeru, gdje patka uči pačice kako da se u vodi nasade na glavu. *Nikad nećete stići u visoko društvo ako ne naučite dubiti na glavi, upozorava majka pačice (Oskar Vajld, Sretni princ i druge bajke, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991.)*

kontrole. Pravnici i teoretičari vlasti osamnaestog stoljeća shvatili su da je stavljanje ljudi pod nadzor djelotvornije i korisnije od egzemplarnog kažnjavanja. Dolazi do novog modusa konstitucije i provođenja moći. U postmonarhijskom poretku, u doba modernosti, društvo postaje subjektnom moći, održavajući se putem nadzora. Moć se vrši u ime društva, a ne u ime apsolutnog vladara. Takva društva Foucault naziva disciplinskim društvima. Disciplina je potčinjavanje tijela. Događa se prijelaz od monarhijske na disciplinsku moć, koja je idealno otjelovljena u Benthamovom nacrtu panopticona. Panoptizam je projekcija moderne nadziruće moći. Ona je komplementarna rastu stanovništva koji iziskuje nove tehnologije admi-

nistracije i kontrole kako bi se riješili problemi javnog zdravstva, higijene, uvjeta stanovanja, dužine života, seksualnosti. Moderna društva kontroliraju i discipliniraju svoju populaciju rukovodeći se zahtjevima znanja i postupcima različitih znanosti o čovjeku: medicine, psihijatrije, psihologije, kriminologije i sociologije. Te su znanosti ustanovile određene norme koje se reproduciraju i legitimiraju kroz praksu učitelja, socijalnih radnika, liječnika, sudaca, policajaca i upravljača. U svakoj ustanovi prisutan je nadzor. To potvrđuje arhitektura škola, fabrika, kasarni, zatvora. Zatvori slične školama, fabrike bolnicama, i obratno. Prosvjetiteljski subjekt nije ništa drugo nego puki objekt konstantnog nadziranja i latentnog kažnjavanja.

Summary

Discipline and the control in Schools in the teachings of Michel Foucault

Samedin Kadic

We can summarize and say that Foucault rejects classical sociological interpretations of power, according to which there is always one central power in each society that is vested in sovereignty of a one person or a group of people. In modern societies, according to Foucault such power does not exist. Power is found as constantly vibrating relation of powers, relation that is in a microphysical form stretched throughout an entire society. Foucault's conception of knowledge is in accord with this: knowledge is a power over the others, it is a power of defining the others. Knowledge and the power are mutually interdependent. Knowledge no longer represents freedom, but it is a way of discipline, regulation and control. In postmonarchic societies, in era of modernity, society is becoming subjective power, that is maintained through the method of observation. Power is exercised in the name of the society, and not in the name of the absolute ruler. Such societies are named by Foucault as disciplinary societies. Discipline is a corporal submission. What happens is a transmission of power from monarchic to a disciplinary power that is perfectly embodied in Bentham's outlines of Panopticon. Panopticism is a projection of modern observative power. It is complementary to the growth of the population that is in demand of new technologies of administration and control in order to solve the problems such as public health, hygiene, living conditions, life expectancy and sexuality. Modern societies exercise control and discipline over their population using the methods and demands of science of human such as : medicine, psychiatry, psychology, criminology and sociology. These disciplines have established certain norms that are reproduced and legitimized through the practice of teachers, social workers, doctors, judges, policemen and directors. Observation is exercised in every institution: the very architecture of schools, factories, army barracks and prisons confirm this. Prisons resemble schools, schools resemble factories, hospitals and vice versa. Educational institutions are nothing but an object of a constant observation and latent punishment.

موجز

الانضباط والرقابة في المدارس عند مايكل فوكو (Michel Foucault)

سامدين قاضييتش

يمكن بالإجمال أن نقول بأن فوكو يرفض التفسيرات الاجتماعية للسلطة التي تقول بأنه يوجد في المجتمع على الدوام سلطة مركزية واحدة تقوم على سيادة فرد أو مجموعة من الأفراد. ويرى فوكو أنه لا وجود لمثل هذه السلطة في المجتمعات الحديثة. فالسلطة تمثل علاقة دائمة التذبذب بين قوى مختلفة، منتشرة بأدق جزئياتها في جميع مساحات المجتمع. وهذا يتطابق مع فكرة فوكو عن المعرفة: المعرفة هي السلطة التي تحكم الآخرين، أي قوة تحديد الآخرين. فالمعرفة والسلطة يدعم أحدهما الآخر ويصونه. فالمعرفة لم تعد تعتبر تحريراً بل أضحت أسلوب انضباط وتنظيم ورقابة. إن المجتمع الحديث القائم على المعرفة هو مجتمع الرقابة. فقد أدرك القانونيون ومنظرو السلطة في القرن الثامن عشر أن وضع الناس تحت الرقابة أنجع وأكثر فائدة من العقوبات التأديبية. تم التوصل إلى نمط جديد لتكوين السلطة وتطبيقها، ففي العهود بعد الملكية أي في العهود الحديثة، أصبح المجتمع مادة السلطة التي تصون نفسها من خلال الرقابة. فالسلطة تنفذ باسم المجتمع، وليس باسم الحاكم المطلق. ويسمى فوكو مثل هذه المجتمعات بالمجتمعات الانضباطية. فالانضباط هو إخضاع الجسد. إن ما يحدث اليوم هو انتقال من السلطة الملكية إلى السلطة الانضباطية التي تمثل التجسيد المثالي في تصور بينثام Bentham عن السجن المفتوح. فسياسة السجن المفتوح تمثل صورة السلطة الحديثة المراقبة، وتتناسب طردياً مع زيادة عدد السكان مما يؤدي إلى تزايد الحاجة للتكنولوجيا والإدارة والرقابة من أجل التوصل إلى حلول لمسائل الرعاية الصحية العامة والنظافة العامة وظروف السكن وطول العمر والمسائل الجنسية. إن المجتمعات الحديثة تراقب شعوبها وتضبطهم مستندة في ذلك إلى متطلبات المعرفة وإجراءات العلوم المختلفة عند الإنسان: الطب، علم النفس، الطب النفسي، علم الإجرام وعلم المجتمع. فقد أنشأت هذه العلوم معايير محددة يتكرر إنتاجها وتشييعها من خلال ممارسات المعلمين والخبراء الاجتماعيين والأطباء والقضاة والشرطيين والمديرين. يوجد في كل مؤسسة رقابة، وهذا ما يؤكد التصميم المعماري للمدارس والمصانع والتكنات والسجون. فالسجون تشبه المدارس والمصانع والمستشفيات، والعكس صحيح. فالكيان التعليمي ليس سوى مبنى دائم الرقابة وخفي العقوبة.